

Jelonek rogacz *Lucanus cervus* (1083)



Koordynator: Marek Bunalski

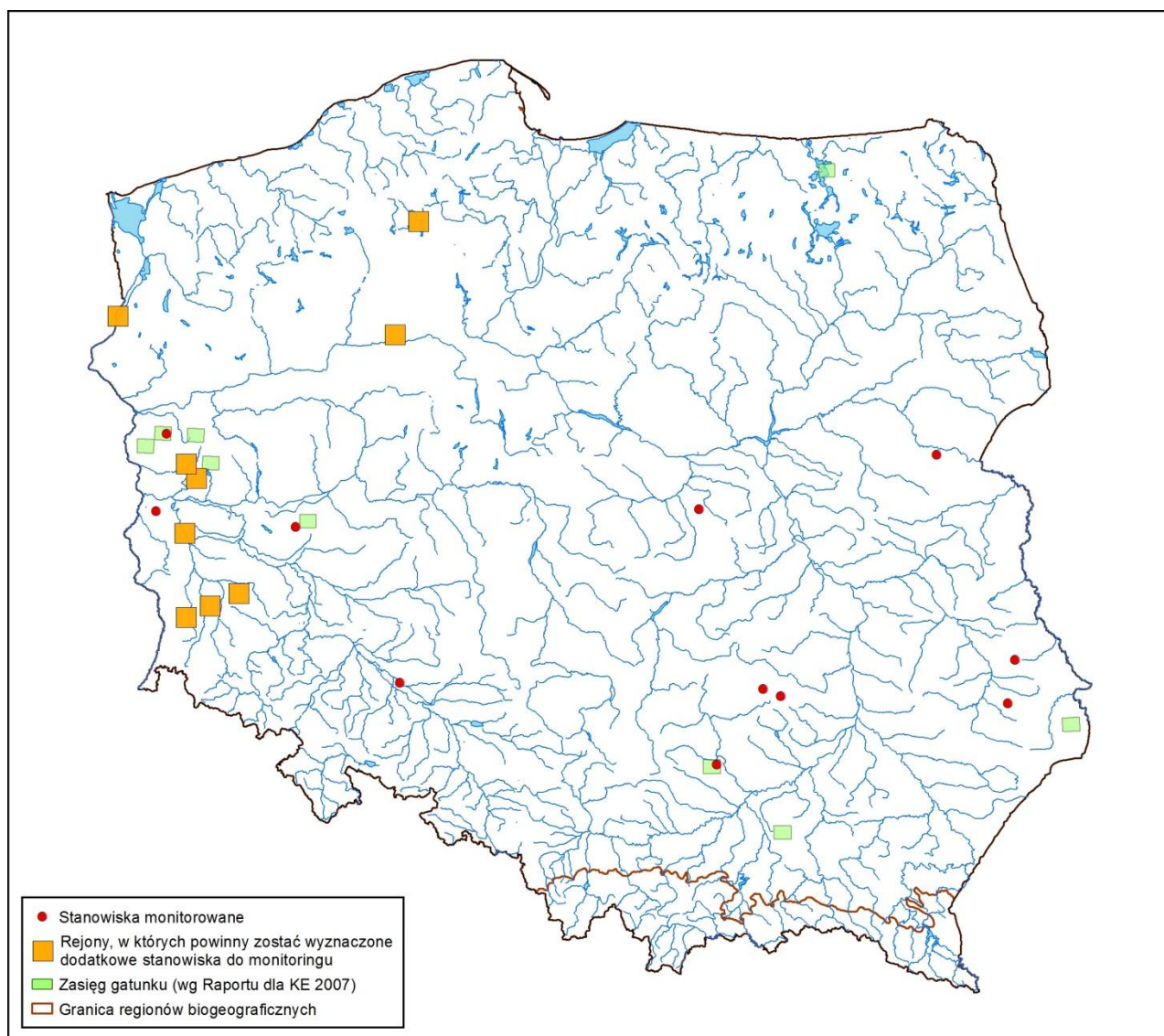
Eksperti: Bunalski Marek, Tarnawski Dariusz, Bunalski Marek

Gatunek był objęty monitoringiem w latach 2010-2011.

Gatunek występuje zarówno w regionie biogeograficznym kontynentalnym, jak i alpejskim.

Historyczne informacje na temat występowania jelonka rogacza w Polsce odnoszą się do kilkudziesięciu stanowisk rozmieszczonych w niemal wszystkich regionach przyrodniczych kraju, za wyjątkiem Sudetów Wschodnich, Tatr i Podlasia. Dane te obejmują jednak bardzo szeroki przedział czasowy (ponad 150 lat) i nie uwzględniają zmian, jakie zaszły w tym okresie w środowisku, jak odlesienie znacznych obszarów, czy pinetyzacja wielu kompleksów leśnych (wprowadzanie gatunków drzew iglastych na siedliska lasu liściastego bądź eliminowanie drzew liściastych z drzewostanów mieszanych prowadzące do powstania monokultur sosnowych). Analiza najnowszych doniesień każe nam zawęzić współczesne rozmieszczenie jelonka w Polsce do kilkunastu rozproszonych stanowisk usytuowanych wyłącznie w regionie biogeograficznym kontynentalnym.

Liczba i lokalizacja stanowisk i obszarów monitoringowych



Ryc. 1. Rozmieszczenie stanowisk monitoringu gatunku na tle jego zasięgu geograficznego

Dla potrzeb monitoringu jelonka rogacza w latach 2010-2011 wytypowano jedenaście stanowisk położonych w obszarach reprezentujących różne regiony przyrodnicze Polski. Wyselekcjonowane stanowiska objęły swym zasięgiem bardzo ważne współczesne i mocno zróżnicowane przyrodniczo miejsca bytowania jelonka rogacza. W przypadku stanowisk „Miejska Góra” i „Chełmowa Góra”, zlokalizowanych w obszarze NATURA 2000 „Łysogóry” chodziło o wyjaśnienie statusu gatunku w tym obszarze (ocena D w Standardowym Formularzu Danych). Wszystkie stanowiska i obszary badawcze zlokalizowano w regionie biogeograficznym kontynentalnym, przyjmując jako główną przesłankę najnowsze obserwacje w tym zakresie. Uwzględniono również możliwości zaangażowania do prac monitoringowych odpowiednio przeszkolonych entomologów, zajmujących się obserwacjami tego gatunku. Dziewięć spośród monitorowanych stanowisk zlokalizowano w obrębie obszarów siedliskowych sieci NATURA 2000, zatwierdzonych jako „Obszary o znaczeniu dla Wspólnoty Europejskiej”. Uznano, iż stwarzają one największe szanse dla zachowania środowisk rozwoju jelonka rogacza obecnie, a także ochrony jego populacji w przyszłości. Dwa stanowiska zlokalizowano poza siecią – na obszarach, z których gatunek ten

podawany był wcześniej. W tym wypadku chodziło o weryfikację przydatności tych stanowisk dla zachowania i ochrony jelonka rogacza. Badane stanowiska nie stanowią jeszcze wystarczającej próby, aby ocenić w pełni stan ochrony gatunku na poziomie regionu biogeograficznego. Pozwalają natomiast na wnioskowanie o stanie ochrony gatunku na poziomie odnośnych obszarów NATURA 2000.

Badania terenowe w ramach monitoringu w 2010 r. prowadziły dwa zespoły badawcze:

- Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu, dr hab. Marek Bunalski (kierownik), Roman Wąsala
- Uniwersytetu Wrocławskiego, prof. dr hab. Dariusz Tarnawski (kierownik), dr inż. Marcin Kadej, dr Adrian Smolis

Badania terenowe w ramach monitoringu w 2011 r. prowadził zespół badawczy Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu, w składzie: dr hab. Marek Bunalski (kierownik) i dr Roman Wąsala.

Zestawienie monitorowanych stanowisk i obszarów przedstawia poniższa tabela.

Tab. 1. Zestawienie badanych w latach 2010-2011 stanowisk i obszarów

Nazwa stanowiska	Lokalizacja stanowiska
Polana Polichno	woj. świętokrzyskie, PLH260029 Ostoja Kozubowska
Góry Świętokrzyskie	woj. świętokrzyskie, PLH2600002 Łysogóry
Nadleśnictwo Włoszakowice (Leśnictwo Papiernia)	woj. wielkopolskie, PLH300041 Ostoja Przemęcka
Dąbrowy Janikowskie	woj. dolnośląskie, PLH020089 Dąbrowy Janikowskie
Leśnictwo Kisielew	woj. mazowieckie, PLH140011 Ostoja Nadbużańska
Dębowiec	woj. lubuskie, PLH080069 Dąbrowy Gubińskie
Lasy Zamojskie	woj. lubelskie, PLH060091 Kornelówka
Zwierzyniec	woj. lubelskie, PLH060090 Siennica Różana
Góry Świętokrzyskie	woj. świętokrzyskie, PLH260002 Łysogóry
Ośno Lubuskie	woj. lubuskie
Puszcza Bolimowska	woj. mazowieckie

Wyniki badań i ocena stanu ochrony

Podsumowanie wyników badań i oceny wskaźników na stanowiskach w regionie kontynentalnym

Wskaźniki stanu populacji

Obecność gatunku. Spośród jedenastu analizowanych stanowisk na ośmiu z nich potwierdzono występowanie jelonka rogacza (ocena FV). Jedynie na stanowiskach „Miejska Góra”, „Chełmowa Góra” i „Puszcza Bolimowska” obecności tej nie potwierdzono. W przypadku „Miejskiej Góry” gatunku nie stwierdzono w trakcie prac monitoringowych oraz nie był on obserwowany na tym stanowisku już ponad 20 lat (wiarygodne dane literaturowe pochodzą z lat 50-tych XX wieku). W

przypadku „Puszczy Bolimowskiej” wcześniejsze informacje o występowaniu na tym obszarze jelonka rogacza są niewiarygodne, a w trakcie prowadzonych prac monitoringowych nie stwierdzono żadnych śladów obecności jelonka na tym stanowisku. Spowodowało to, że na obu stanowiskach wskaźnik otrzymał ocenę U2. Jedynie na stanowisku „Chełmowa Góra”, z uwagi na istnienie dowodu w postaci żuwaczki samca znalezionej na tym stanowisku (zbiory ŚPN), oraz przekazów historycznych (publikacje z lat 50-tych XX wieku) wskaźnikowi temu przypisano ocenę U1. Rozstrzygnięcie kwestii utrzymywania się jelonka na tym stanowisku odroczone do kolejnego monitoringu, zgodnie z zaproponowanym sposobem oceny tego wskaźnika.

Wielkość rójki. Zaangażowanie większości chrząszczy w czynności rójkowe zaobserwowano na sześciu stanowiskach: „Nadleśnictwo Włoszakowice”, „Leśnictwo Kisielew”, „Dębowiec”, „Lasy Zamojskie”, „Zwierzyniec” i „Ośno Lubuskie” (ocena FV). Na stanowisku „Polana Polichno” rójkę w roku 2010 uznano za niewielką (ocena U1). Jak wynika z wcześniejszych obserwacji rójka zasadnicza miała tu miejsce w roku 2009. Na stanowisku „Dąbrowy Janikowskie” nie zaobserwowano rójki w ogóle, a na stanowiskach „Chełmowa Góra”, „Miejska Góra” i „Puszcza Bolimowska” parametr ten był nieuchwytny z powodu braku chrząszczy (ocena XX/U2).

Zinbredowanie populacji. Udział samców form telodontycznych uznano za zadowalający (>75%) w przypadku sześciu stanowisk, tj. „Nadleśnictwo Włoszakowice” i „Polana Polichno”, „Dębowiec”, „Lasy Zamojskie”, „Zwierzyniec” i „Ośno Lubuskie” (ocena FV). Na stanowiskach „Leśnictwo Kisielew” i „Dąbrowy Janikowskie” udział ten uznano za niezadowalający (ocena U1), a na stanowiskach „Miejska Góra”, „Chełmowa Góra” i „Puszcza Bolimowska” wskaźnika nie można było ocenić z powodu braku chrząszczy (ocena XX/U2).

Wskaźniki stanu siedliska:

Struktura drzewostanu na stanowisku. Wysoki udział dębów w strukturze drzewostanu (przynajmniej 50%) zaobserwowano na sześciu stanowiskach monitoringowych, tj.: „Nadleśnictwo Włoszakowice”, „Leśnictwo Kisielew”, „Polana Polichno”, „Dąbrowy Janikowskie”, „Dębowiec” i „Ośno Lubuskie” (ocena FV). W przypadku czterech stanowisk: „Chełmowa Góra”, „Lasy Zamojskie”, „Zwierzyniec” i „Puszcza Bolimowska”, udział ten uznano za zbyt niski i przypisano mu ocenę U1, a w przypadku stanowiska „Miejska Góra” określono go jako zły (<10%) i przypisano mu ocenę U2.

Struktura otaczających drzewostanów. Na dwóch spośród analizowanych stanowisk, tj.: „Dębowiec” i „Ośno Lubuskie” strukturę otaczających drzewostanów uznano za właściwą (ocena FV), tam udział dębów w drzewostanach otaczających wynosił powyżej 30%. Aż w siedmiu przypadkach (stanowiska: „Polana Polichno”, „Chełmowa Góra”, „Nadleśnictwo Włoszakowice”, „Dąbrowy Janikowskie”, „Leśnictwo Kisielew”, „Zwierzyniec” i „Lasy Zamojskie”, uznano ją za mało odpowiednią dla jelonka i przypisano im ocenę U1. W dwóch przypadkach, „Miejska Góra” i „Puszcza Bolimowska”, udział dębów w drzewostanach otaczających był bardzo niski (<5%) i przypisano mu ocenę U2. Niski udział dębów w drzewostanach otaczających stanowiska monitoringowe znacznie ogranicza możliwość migrowania jelonka na tereny sąsiednie i zwiększania arealu jego występowania.

Dostępność miejsc rozrodu. Na siedmiu spośród analizowanych stanowisk, tj. „Nadleśnictwo Włoszakowice”, „Polana Polichno”, „Dąbrowy Janikowskie”, „Dębowiec”, „Lasy Zamojskie”, „Zwierzyniec” i „Ośno Lubuskie”, uznano, iż dostępność miejsc rozrodu jest zadowalająca (ocena FV), ponieważ na stanowisku znajdują się pniaki, karpy i złomy dębowe w różnych stadiach

rozkładu, co zabezpiecza podstawowe wymagania gatunku. Na stanowisku „Puszcza Bolimowska” dostępność miejsc rozrodu uznano za niezadowalającą (ocena U1), ponieważ pniaki dębowe znajdują się jedynie w otoczeniu stanowiska. Również na stanowisku „Leśnictwo Kisielew” dostępność miejsc rozrodu uznano za niezadowalającą (ocena U1), a na stanowiskach „Miejska Góra” i „Chełmowa Góra” dostępność miejsc rozrodu uznano za złą (ocena U2), a więc nie stwarzającą szans dla rozwoju jelonka rogacza (brak pniaków dębowych zarówno na stanowisku, jak i w jego otoczeniu).

Termika i warunki świetlne. Jedynie na trzech spośród analizowanych stanowisk, tj.: „Nadleśnictwo Włoszakowice”, „Ośno Lubuskie” i „Dębowiec”, gdzie drzewostan był rozrzedzony, uznano, iż termika i panujące warunki świetlne zabezpieczają potrzeby rozwojowe jelonka (ocena FV). W przypadku siedmiu stanowisk: „Polana Polichno”, „Chełmowa Góra”, „Dąbrowy Janikowskie”, „Leśnictwo Kisielew”, „Lasy Zamojskie”, „Zwierzyniec” i „Puszcza Bolimowska” ocena ta wypadła niezadowalająco (U1), wskazując na zbytne ocienienie dna lasu. Na stanowisku „Miejska Góra” warunki świetlne uznano za złe z powodu zbyt dużego zwarcia drzewostanu (ocena U2), a więc niewystarczające dla rozwoju jelonka rogacza.

Zbiorcze zestawienie ocen wskaźników populacji i siedliska przedstawia tabela 2.

Tab. 2. Zestawienie ocen wskaźników na badanych stanowiskach w regionie biogeograficznym kontynentalnym (liczba stanowisk z określoną oceną dla danego wskaźnika)

Parametr	Wskaźniki	Ocena			
		FV	U1	U2	XX
Populacja	Obecność gatunku	8	1	2	0
	Wielkość rójki	6	1	1	3
	Zinbredowanie populacji	6	2	0	3
Siedlisko	Struktura drzewostanu na stanowisku	6	4	1	0
	Struktura otaczających drzewostanów	2	7	2	0
	Dostępność miejsc rozrodu	7	2	2	0
	Termika i warunki świetlne	3	7	1	0

Podsumowanie oceny stanu ochrony gatunku na badanych stanowiskach

Stan populacji. Stan populacji na monitorowanych stanowiskach uznano w siedmiu przypadkach za zadowalający (ocena FV). Jedynie na stanowiskach „Miejska Góra”, „Chełmowa Góra” i „Puszcza Bolimowska” stan ten określono jako zły (ocena U2). Na ocenę tę wpłynął brak jakichkolwiek śladów obecności gatunku na tych stanowiskach (ocena U2 lub w przypadku stanowiska „Chełmowa Góra” – U1), co uniemożliwiło oszacowanie pozostałych parametrów

populacyjnych, tj. wielkości rójki (XX) i zimbredowania populacji (XX). Na stanowisku „Dąbrowy Janikowskie” stan populacji oceniono jako niezadowalający (ocena U1).

Stan siedliska. Stan siedliska na badanych stanowiskach uznano w sześciu przypadkach, tj.: „Polana Polichno”, „Nadleśnictwo Włoszakowice”, „Dąbrowy Janikowskie”, „Leśnictwo Kisielew”, „Ośno Lubuskie” i „Dębowiec” za zadowalający/właściwy (ocena FV). Na stanowiskach: „Chełmowa Góra”, „Lasy Zamojskie”, „Zwierzyniec” i „Puszcza Bolimowska” stan ten określono jako niezadowalający (ocena U1), a na stanowisku „Miejska Góra” - jako zły (ocena U2). Spowodowane to było niewłaściwą strukturą drzewostanów na stanowisku i w jego otoczeniu, nadmiernym ocienieniem dna lasu oraz brakiem pniaków dębowych stanowiących środowisko rozwoju larw.

Perspektywy zachowania z uwzględnieniem oddziaływań i zagrożeń. Perspektywy zachowania gatunku na stanowiskach: „Polana Polichno”, „Nadleśnictwo Włoszakowice”, „Dąbrowy Janikowskie”, „Leśnictwo Kisielew” i „Dębowiec” uznano za dobre (ocena FV). Na czterech stanowiskach: „Chełmowa Góra”, „Lasy Zamojskie”, „Zwierzyniec” i „Ośno Lubuskie” określono je jako niezadowalające (ocena U1). W przypadku Chełmowej Góry, choć w trakcie prac monitoringowych nie stwierdzono tam obecności gatunku, to podjęte zostały prace, które znacznie przeświekliły drzewostan i dostarczyły mikrosiedlisk (pniaki dębowe), dają szansę na odbudowę populacji jelonka na tym stanowisku. W przypadku trzech pozostałych stanowisk niezadowalająca ocena perspektyw wynika przede wszystkim z brak planów kompleksowej ochrony jelonka na tych terenach, co może z czasem doprowadzić do pogorszenia warunków jego bytowania (na dwóch z tych stanowisk już obserwuje się niezadowalający stan środowisk jelonka). Na stanowiskach „Miejska Góra” i „Puszcza Bolimowska” perspektywy określono jako złe, gdyż nie stwierdzono ani śladów obecności jelonka, ani warunków do jego rozwoju.

Spośród odnotowanych oddziaływań i zagrożeń największe znaczenie mają działania związane z gospodarką leśną („Zwierzyniec”, „Ośno Lubuskie”, „Puszcza Bolimowska”), polegające na nieuwzględnieniu potrzeb gatunku w działaniach gospodarczych, tj. zbyt duże, a w przypadku lasów chłopskich („Lasy Zamojskie”) – chaotyczne i niekontrolowane pozyskanie drewna, zakładanie zrębów zupełnych na powierzchniach, na których stwierdzono występowanie jelonka rogacza, wycinka lasu i zalesianie powstających gniazd materiałem jednowiekowym (Nadleśnictwo Włoszakowice). Wymieniane są również procesy naturalne („Dębowiec”, „Lasy Zamojskie”, „Miejska Góra”, „Chełmowa Góra”, „Puszcza Bolimowska”, „Leśnictwo Kisielew”, „Polana Polichno”) polegające na przekształcaniu się płatów dąbrów w cieniste grądy i zarastaniu dna lasu oraz powstałych luk przez szybko rosnące gatunki drzew, co zwiększa ocienienie i pogarsza warunki rozwoju jelonka rogacza. Mniejsze znaczenie mają szkody wyrządzane przez zwierzynę łowną, szczególnie przez dziki („Dębowiec”, „Dąbrowy Janikowskie”), które okopując pniaki dębowe, ograniczają liczebność larw jelonka.

Na większości stanowisk przewidywano dalszy wpływ negatywnych oddziaływań i uznano je również za najważniejsze zagrożenia: ocienianie dna lasu („Dębowiec”, „Lasy Zamojskie”, „Miejska Góra”, „Puszcza Bolimowska”), nieuwzględnieniu potrzeb gatunku w działaniach gospodarczych („Zwierzyniec”, „Ośno Lubuskie”, „Puszcza Bolimowska”). Na stanowisku „Dąbrowy Janikowskie” wymieniono również zagrożenie spowodowane wyłapywaniem osobników przez kolekcjonerów i handlarzy owadami; na stanowisku „Chełmowa Góra” największym zagrożeniem jest naturalna sukcesja lasu.

Propozycje działań przeciwdziałających negatywnym oddziaływaniom i zagrożeniom przedstawiono w rozdziale 4.

Gatunki obce. Nie stwierdzono obecności gatunków obcych.

Ocena ogólna. Czterem spośród jedenastu analizowanych stanowisk monitoringowych (Dębowiec) przyznano ocenę ogólną FV. Na czterech stanowiskach („Dąbrowy Janikowskie”, „Lasy Zamojskie”, „Zwierzyniec” i „Ośno Lubuskie”) ocena była niezadowolająca - U1, a na trzech stanowiskach („Chełmowa Góra”, „Miejska Góra” i „Puszcza Bolimowska”) – zła, ocena U2. Zarówno niezadowolający stan siedlisk, jak i brak współczesnych obserwacji dotyczących obecności chrząszczy nie dają w tym przypadku nadziei na funkcjonowanie jelonka rogacza na tych stanowiskach. Warto podkreślić, że na stanowisku Ośno Lubuskie o niezadowolającej ocenie stanu ochrony zdecydowała słabsza (U1) ocena perspektyw zachowania gatunku. Stanowisko to leży poza siecią NATURA 2000 i prowadzone na tym obszarze działania gospodarcze nie uwzględniają ochrony jelonka rogacza.

Wyniki te w sposób syntetyczny prezentuje tabela 3.

Tab. 3. Ocena stanu ochrony gatunku na stanowiskach

Stanowiska	Oceny			
	Stan populacji	Stan siedliska	Perspektywy	Ocena ogólna
Polana Polichno	FV	FV	FV	FV
Chełmowa Góra	U2	U1	U1	U2
Nadleśnictwo Włoszakowice	FV	FV	FV	FV
Dąbrowy Janikowskie	U1	FV	FV	U1
Leśnictwo Kisielew	FV	FV	FV	FV
Dębowiec	FV	FV	FV	FV
Lasy Zamojskie	FV	U1	U1	U1
Zwierzyniec	FV	U1	U1	U1
Ośno Lubuskie	FV	FV	U1	U1
Miejska Góra	XX/U2	U2	U2	U2
Puszcza Bolimowska	XX/U2	U1	U2	U2

Podsumowanie oceny stanu ochrony gatunku w obszarach Natura 2000

Stan populacji. Stan populacji na monitorowanych obszarach sieci NATURA 2000 uznano w sześciu przypadkach za zadowolający (ocena FV). Jedynie w obszarze „Łysogóry” stan ten określono jako zły (ocena U2), w związku z brakiem stwierdzeniem jelonka w tym obszarze. Stan populacji na obszarze Dąbrowy Janikowskie uznano za niezadowolający (U1).

Stan siedliska. Stan siedlisk w obszarach NATURA2000 uznano za zadowolający (ocena FV) w pięciu przypadkach („Ostoja Kozubowska”, „Ostoja Przemęcka”, „Dąbrowy Janikowskie”, „Ostoja Nadbużańska”, „Dąbrowy Gubińskie”). W obszarach: „Kornelówka” i „Siennica Różana” stan ten określono jako niezadowolający (ocena U1), a w obszarze „Łysogóry” jako zły (ocena U2). Wynika to z niewłaściwej struktury drzewostanów na analizowanych stanowiskach i w ich otoczeniu,

nadmiernego ocienienia dna lasu oraz braku pniaków dębowych stanowiących środowisko rozwoju larw jelonka.

Perspektywy zachowania. Perspektywy zachowania gatunku w obszarach sieci NATURA 2000 w pięciu przypadkach uznano za zadowalające (ocena FV; obszary: „Ostoja Kozubowska”, „Ostoja Przemęcka”, „Dąbrowy Janikowskie”, „Ostoja Nadbużańska”, „Dąbrowy Gubińskie”). W obszarach: „Kornelówka” i „Siennica Różana” stan ten określono jako niezadowalający (ocena U1), a w obszarze „Łysogóry” jako zły (ocena U2), biorąc pod uwagę niewłaściwy stan siedlisk i brak jelonka na stanowiskach „Miejska Góra” i „Chełmowa Góra”.

Gatunki obce. Nie stwierdzono obecności gatunków obcych.

Ocena ogólna. Czterem spośród ośmiu obszarów należących do sieci NATURA 2000 przyznano ocenę ogólną FV. W trzech obszarach: „Dąbrowy Janikowskie”, „Kornelówka” i „Siennica Różana” ocena ogólna uzyskała wartość U1 (niezadowalająca), w związku z niezadowalającym stanem populacji i/lub nienajlepszym stanem siedliska gatunku. W obszarze „Łysogóry” ocena ogólna uzyskała wartość U2 (zła), ze względu na zły stan środowiska i populacji.

Wyniki te w sposób syntetyczny prezentuje tabela 4.

Tab. 4. Ocena stanu ochrony gatunku w obszarach sieci NATURA 2000

Obszary	Oceny			
	Stan populacji	Stan siedliska	Perspektywy	Ocena ogólna
Ostoja Kozubowska	FV	FV	FV	FV
Ostoja Przemęcka	FV	FV	FV	FV
Dąbrowy Janikowskie	U1	FV	FV	U1
Ostoja Nadbużańska	FV	FV	FV	FV
Dąbrowy Gubińskie	FV	FV	FV	FV
Kornelówka	FV	U1	U1	U1
Siennica Różana	FV	U1	U1	U1
Łysogóry	XX/U2	U2	U2	U2

Stan ochrony gatunku na poziomie regionu biogeograficznego kontynentalnego

Na podstawie wyników monitoringu na 11 stanowiskach w regionie kontynentalnym można wstępnie ocenić stan ochrony gatunku na poziomie regionu jako niezadowalający (U1).

Tab. 5. Ocena stanu ochrony gatunku w regionie biogeograficznym

Region	Oceny			
	Stan populacji	Stan siedliska	Perspektywy	Ocena ogólna
Region biogeograficzny kontynentalny	FV	U1	U1	U1